

„Egy, ki márványból rak falut...”

N. HORVÁTH BÉLA: JÓZSEF ATTILA ÉS A FOLKLÓR

Aki csak távolról ismeri a modern magyar irodalom, ezen belül a két világháború közötti magyar irodalom történetét és József Attila helyét próbálná meg kijelölni a korszakban, s ezért a bibliográfiákhoz fordul, azt hiheti, hogy – nagy száma miatt – a szakirodalom szinte „kimerítő”, a teljes életművet több szempontból feldolgozó munkák sokaságát jelenti. Valójában azonban egész más a helyzet, ennek a látszólag gazdag irodalomnak csak egy hányada hozott igazán újat az életmű és a korszak értelmezésében, éppen ezért nagy felelősséget jelent napjainkban is, ha valaki megkísérli ennek a költői oeuvre-nek az elemzését. N. Horváth Béla erre vállalkozott, s választása már önmagában is méltánylandó, különösen úgy, hogy láthatóan új szempontot is érvényesít a megközelítésben, amikor abból indul ki, amivel a szakirodalom korábban csak érintőlegesen foglalkozott: „a József Attila-i ihlet egyik forrása a folklór”.

A könyv már azért is érdeklődésre tarthat számot, mert József Attila folklorizmusát, népiségét, folklorisztikus műveinek, faluképének értékelését politikai szempontok is korlátozták, beárnyékolta a népi-urbánus vita is. N. Horváth Béla a sajátosan József Attila-i folklorizmust nem egy politikai-ideológiai „kontextusban” vizsgálja, hanem mint jelentős alkotásmódot, mely az életműben nem korlátozódik egyik vagy másik szakaszra, inkább konstans elemnek tekinthető.

József Attila folklorizmusa bonyolultabb annál, semmint hogy egyetlen fogalommal leírható lenne, s kérdések sora merül föl máris: hol és hogyan különíthető el egymástól népiség és népiesség, mikor helyettesíthetők egymással, a folklorizmus, akár csak metaforikusan is, azonosítható-e a népiességgel, vajon – Voigt Vilmost követve – a folklorizmus sajátos, egyéni verziójáról vagy neofolklorizmusról van-e inkább szó? E kérdéseket a szerző is érzékeli, a válasszal azonban a bevezetőben adós marad, s a könyv egészével felel. E megoldás azzal magyarázható, hogy a szerző nem a népi József Attilát kívánja előtérbe állítani, hanem a folklorisztika és az irodalomtudomány elemzési módszereivel együttesen igyekszik a költő szintézist teremtő művészetét értelmezni, eszközül a folklór és a modern költészet kapcsolatát próbálva meg feltárni. Éppen ezért – helyenként – hasznos lett volna, ha kitekint más életművek idevonatkozó irodalmára, számba veszi más költők viszonyát a folklórhoz. Összehasonlításra adhatott volna alkalmat Illyés Gyula, Erdélyi József költészeté vagy az a gondolatmenet, melyet Csóóri Sándor, Kormos István fogalmazott meg a „népi szürrealizmusról”. A bevezető fejezet szükségszerűen szembesül ideológiai kérdésekkel is, ezekben az esetekben Horváth Béla kultúrpolitika-, irodalompolitika-történetet akart adni. Szándékának jogosságát nem vitatom, de e részeket elnagyoltnak érzem, s úgy látom, mintha a szerző megfélemedezett volna a belülről, önmagából építkező immanens irodalomtörténet szempontjairól.

A „tényleges” bevezető a költő „népiességét” tárgyalja a kortárs kritika tükrében, s bár nem tartom fölöslegesnek e szemlélő fejezetet, úgy vélem, aránytalanul hosszúra sikeredett, s nem tartozik közvetlenül a könyv választott tárgyához. Némi elfogultságot is tapasztalunk, amikor a szerző túlzottan nagy jelentőséget tulajdonít az első kötetre vonatkozó kritikáknak a folklór szempontjából. A bírálatok elősorolása – nem egyszer – nélkülöz szinte minden lényeges megállapítást, s tulajdonképpen csak arra jó,

hogy tudatosítsuk: aki szolt a korai József Attiláról, az első kötetekről, szol egyúttal népi-paraszti szemléletéről is, észreveszi a szegényember-verseket is. E „kritikaszemlélet” olvasva van olyan érzésünk, hogy prekoncepciója irányítja a szerzót, hiszen kiderül: számos kritikának nem sok köze van a népiséghez. Vitatkozom azzal a megállapítással is, hogy Danczinger Ferenc kritikájában a *Korunk* műszemlélye és József Attila-képe árulja el magát. Az is, mondhatnám, de nem szabad megfeledkezünk arról, hogy Agárdi Ferenc közel állt a költőhöz. Nem érzem túlzásnak – a szerzővel szemben – Fejtő Ferenc megjegyzését, amely szerint József Attila „törékeny teste magába itta a föld és a paraszti lét intim ismeretét, amely megakadályozza abban, hogy pusztán városi költő legyen.” Ugyanakkor felfedezésszámba megy Horváth Béla megállapítása, mely szerint Fejtő irodalomtörténeti értékű felismerése, hogy József Attilát egyaránt tartja a város és a falu költőjének is. Egy helyen azt olvashatjuk az egyik kritikusról, Gosztonyi Lajosról, hogy „inkább csak felmondja a kötetet, egy-egy impresszionisztikus ráérzéssel utalva művekre”. Nos, helyenként Horváth Béla sem tesz mást, mint felmondja a szemlézett kritikákat. Őszinte örömmre szolgált ugyanakkor, hogy idézi a méltatlanul elfeledett Várkonyi Nándort, aki József Attila helyét az „idealizmus költői között” jelöli ki a modern magyar irodalom palettáján, de nem értem, miért hiányzik mind a jegyzetekből, mind a bibliográfiából is a hivatkozás. Úgy tűnik, Horváth Béla nem tudatosította a szemlézett írások funkcióját, azt, hogy kritikaként íródtak, s ezért tulajdonít nekik a kelleténél nagyobb jelentőséget.

Annál fontosabb és valóban új eredményekkel gazdagabb a *Népdalemlékek* című fejezet, amelyben már konzekvensebb a szerző, s felhívja a figyelmet a kortárs kritika fogalomzavarára. Bizonyítja, hogy mely esetekben vezethető vissza a már-már kimért arányos strófaszerkezet vagy dallamosság a folklórműfaj hatására, és mely esetekben kell inkább lélektani okokat keresni. Meglepő és meggyőző az az „adatsor”, amely a visszaemlékezések segítségével bizonyítja József Attila népdalismeretét. Filológusi érzékenységről tesz tanúságot a szerző, amikor több József Attila-vers – mint például az *Aki szegény, az a legszegényebb* – mintáját találja meg a Kálmány Lajos lejegyzte népdalok között. Jóllehet, én a *Tiszta szívvel* című verset nem tagadásversként, hanem hiányleltárként értelmezem, azt nagyon fontosnak tartom és elfogadom, amit a szerző a mintákkal kapcsolatban mond, miszerint e mű a folklór több műfajából merít egyszerre, ezt írja a szerző a *Szegényember balladája*, a *Hosszú az Úristen*, sőt az *Ime, hát megleltem* című művel kapcsolatban is. Ennek a mintakereső megoldásnak van veszélye is, mégpedig az, hogy a magyar népdalkincset ismerő kutató szinte minden versre találhat mintát, s mindaddig ingoványos a talaj, amíg nem bizonyítunk. A fenti esetekben Horváth Béla bizonyítási sorai meggyőzőnek mutatkoznak, láttatva egyúttal azt, hogy József Attila nem célként, hanem forrásként kezelte a népet, illetve a „népit”. A *Hosszú az Úristen* értelmezésekor egyszerre több népdalt tekint mintának a szerző, s mindenáron olyan változatot keres, amely megmagyarázná a vers felépítését, a „hosszú az Úristen, rövid a szalonna” képét. Úgy vélem, nem kell feltétlenül népdalmintával magyarázni mindent, hiszen a metatetikus szerkesztésmód általában is jellemzi a József Attila-i gondolkodást. Ugyanakkor kitűnő a *Szomorúfűz* elemzése és mintaadó, korrekt a *Mégis elveszem* értelmezése, melyben bizonyítást nyer, hogy a vers egész struktúrájával, átvitt értelmezésekben gazdag jelentérendjével egy erotikus szerelmi népdal modern költészeti változata. A fejezet egészével kapcsolatban két apró kérdés még: pontosabban meg kellene válaszolni a sugallt kérdésre, hogy milyen „a műköltői ábrázolású mű”, s milyen ezzel szemben „a folklór világlátása, miért nevezi

a szerző az 1931–32-i éveket a „munkásmozgalmi korszak időszakának”, hiszen ő maga mondja, hogy a *Külvárosi éjben* ezt csak két vers jelzi: a kötetcímadó és a *Munkások!* A folklór és a huszadik század egymásra találásának szép példáját látja a szerző a *Kláriskóban* is, ahol nemcsak egy-egy korábbi motívum továbbörökítését, de a formát is vizsgálja, a népdalmotívumok vizsgálatánál azonban nem ártott volna József Attilát más költőkkel is szembevetni! Elemzőkészségéről tesz tanúságot a szerző, amikor az *A fán a levelek* és az *Elégia* motívikus egymásra utalásáról szól – „a levelek lassan lengenek”, illetve „úgy leng a lelkem” – s bizonyítja a népdalihletést.

Az „aranyos kalitka” jelzős szerkezetre vonatkozóan elfogadom az értelmezést, amely szerint ez az oxymoron jellegű kép nem a totális bezártság élményét tolmácsolja, hanem a kedves „rabmadaracska” létezését vetíti ki a világra, a mindenségre, s ez egyúttal egy tradicionális motívumot rejt magában. Nem zárja ki a régi magyar költészet hatását sem, és inkább a népi szerelmi líra visszatérő képeként gondolkodik róla. Példái meggyőzőek, de hasznos lehetett volna, ha megnézi a Régi Magyar Költők Tára idevonatkozó kötetét is, ugyanis nem kizárt, hogy költőnk a Flóra-versek írásakor valóban a régi magyar irodalmat, ezen belül Balassi Bálintot olvassa (erről szolt maga Kozmutza Flóra is). A *betedik* című vers esetében számomra kérdés, hogy csupán népdalszerűségről lenne szó, ugyanis számba jöhet a hiedelemvilág és a Biblia is mint forrás.

A *Luca* 4. darabjának értelmezése jól mutatja Horváth Béla módszerének, eljárás módjának eredményességét: a szerző meggyőzően bizonyítja, hogy a vers szépen szemlélteti a folklorizmust mint alkotói eljárást: a költő motívumokat, hangnemet vesz át vélhetően különböző népdalokból, s teremt egyéni folklorisztikus műveket. Az Istentől kapott szerelem motívumára egy Kodály gyűjtötte népdallal bizonyít. A zsol-tárokra emlékeztető hangnemre vonatkozóan talán meg lehetett volna kísérteni, pontosabban is megadni, hogy mely zsol-tárok hatottak a „Csak volna fű én emberlelkem óhajtozván a harmatot!” és a „Mert vész az én lelkem bánatban” sorok kifejezőmódjára. A *Flóra*-ciklus utolsó darabjának „Hát dicsértéssel és hirdetéssel, minden korokon át szeressél!” soraiban nem csak a keresetten régies hangzás, a felszólító móddal képzett tiszta rímek zenéje adja meg az Istenre utalás hangnemet, hanem – mint gyakran másutt is – liturgikus fordulatok alkalmazásáról is lehet szó, még akkor is, ha a népdalok között is találunk hasonló szövegezést. A szerző be is mutatja az *Áll előttem egy virágszál* kezdetűnek a József Attila-ira nagyon emlékeztető változatát: „Néked egészség adassék. Szép termeted bötsültessék. Jó híred neved hallassék. És én tőlem ditsértessék.”

N. Horváth Béla tudósi óvatossággal viseltetik a ráénekelhetőségből fakadó megállapításokkal szemben, hiszen egy-egy példa – mint az *Esik eső magyar földre* – még nem bizonyíték arra, hogy a költő „dallamra” írta volna verseit, „a népdalgyűjtemények ugyanis bárkit meggyőzhetnek a folklóralkotások affinitásáról: szövegrészek, motívumok, típusok esetenként műfaji határokat is semmibe vevő vándorlásáról. Ha tehát ráénekelhető egy dallam valamely József Attila-versre, bizonyossággal megmondani, hogy melyik dal, melyik variáns szolgált alapul, csaknem lehetetlen, ugyanakkor megállapítja a szerző, hogy dallamra utal viszont a *Reménytelenül* instrukciója („Lassan, tűnődve”), a *Rejtelmek* („Én is írom éneke”) és a *Sárga fűvek* („Dudolom halk leltáromat”). Értelmezésem szerint itt nem csupán arról van szó, hogy az „ének”, a „dal” költőnk szóhasználatában a vers metaforája, hanem arról, hogy komolyan foglalkoztatta egy verstan megírásának gondolata, s ez lett volna doktori disszertációja.

Sík Sándor visszaemlékezéséből tudjuk, hogy beszélgetéseiken „József Attila hosszan fejtegette azt a kedves eszméjét, hogy a verseket úgy kellene nyomtatni, mint a zene-műveket; mint ahogy azok fölé odairják az előadásra szóló utasításokat (andante, adagio stb.), a versek elé is oda kellene írni, hogy milyen tempóban kell szavalni őket.” A tervezett verstan ugyan nem készült el, de prózai töredékeiben és a *Szép Szóban* meg is jelent *Ütem és fogalom* című írásában hasonlóan gondolkodik: „Időmértékben írt verseim elé én a jövőben odajegyzem az olvasás jeleit... a hangsúlyos versben is van időmérték, amely lényegesen befolyásolja a vers zeneiségét; de az időmértékes versben is érvényesül zenei módon a hangsúly. Versünk valódi zenéjét minden esetben a kettő ölelkezése teszi... Többen azt állítják, hogy a vers zene, nem pedig értelmes zenei szöveg. Ezek a legjobban teszik, ha versekben fogalmi értelmet nem keresnek...” A *Reménytelenül* „lassan, tűnődve” utasítása tehát szervesen következhetett a költő verstani-esztétikai koncepciójából is!

A *Balladaadaptációk* című fejezet szerencsésen egészíti ki és bizonyítja mindazt, amit tételként a korábbi fejezetek állítottak: költőnk művei több folklórműfajra mutathatnak vissza. Itt három „József Attila-ballada” – *Szegényember balladája*, *Tiszta szívvel*, *Áradat* – értelmezésére tesz kísérletet. A „Nincsen apám” verssel mint lehetséges népdallal, keservessel, illetve végsősoron betyárballadával foglalkozik, nagy apparátussal. Szép kapcsolás, amit az *Áradat* és a *Kőműves Kelemenné* között mutat ki, meggyőző annak bizonyítása, hogyan őriz meg József Attila az átokformát és a ráolvasó-szerkezetet.

Hasonló gondolkodást mutat a *Népszokások* című fejezet is, mely az ünnepkörök szerint halad, így értelmezi a téli ünnepkörhöz tartozó *Betlebem*, *Betlehemi királyok*, *Regős ének* című verseket. Figyel mind a szokástevékenységek leírására, mind a szokásmotívumokra. Filológiai alaposágát dicséri a mód, ahogy rálel a betlehemezés kapcsán a könnyeit hullató Mária képének egy Kálmány Lajos gyűjtötte példájára, melynek Szeged környéki változata inspirálhatta a költőt. Szép a versben szereplő „kis juhocska” megfejtése: József Attila versében ugyanis nem a csillag vagy az angyali ének a háromkirályok útbaigazítója, hanem a „kis juhocska”. E motívumot a *Júlia szép leány*, középkori látomásos balladánk tartalmazza, s ennek szürrealisztikus szépségéről a költő is csodálattal nyilatkozott. Az értelmezés kiterjed a vallásos harmóniát szétfoszlato szándék vizsgálatára is, ezekben – a naptári ünnepekhez kapcsolódó – versekben a népszokások mintegy vázként jelennek meg, a szokáscselekmény, a kellékek, a miliő rajza azt mutatja, a költő jól ismerte a regölést, betlehemezést, a háromkirályjárást, az „ábrázolt valóság” nem parasztian vaskos, de nem is átlátszóan naiv. (Itt jegyzem meg, talán érdemes lett volna e szemléletet Papp Gábornak szintén az ünnepkörök szerint haladó tanulmányával szembesítenni!) Hasonló meggondolások vezérlik Horváth Bélát a *Kései sirató* elemzésében is, bizonyítja, hogy a mű a siratóének műfajából következően, tisztán érvényesülő belső logika szerint építkezik, műköltészeti alkotás, amely „kötött formájában is megőrizte a folklór jellegű siratóénekek szerkesztésmódját.”

Külön fejezetet szentel a szerző a falu-motívumnak, s annak helyét vizsgálja József Attila világképében. A motívum fogalmát a korábbi szakirodalom – Tamás Attila, Széles Klára, Szigeti Lajos Sándor, illetve Bernáth Árpád alapján – adja meg, értelmezésében az életpálya egy-egy szakaszában, illetve az életműben többször feltűnő, a természeti-társadalmi valóság meghatározott szegumentumát képszerűen felidéző, vagy arra fogalmilag utaló szövegegység jelenti a motívumot, interpretációja alapjául pedig az újbóli megjelenés helyén, az adott műben betöltött poétikai szerep szolgál. Figyel a

szerző nemcsak a jeltípusú formára, de a faluval metonimikus kapcsolatban lévő fogalmak ismétlődésére is. Lényeges, az egész életmű értelmezését meghatározó megálapítása: a falu-motívum „lényegileg konstans” az életműben, azaz nemcsak egy bizonyos szakasz jellemzője, gyakran a részvét vagy a felzaklató valóság szülte felháborodás színzetében jelenik meg. Nyomon követi a motívumot első megjelenésétől, az *Arany kalásztól* című verstől egészen a késői művekig. Szép elemzést adja többek között a *Komoly lett már* kezdetű versnek, melyben a béke, a megnyugvás, a harmónia, a kegyelem helyzetével találkozunk. E harmóniaigény szokatlan módon éppen egy avantgarde-versben jelenik meg: „Érzem, hajnali falucska lettem. / Szelidség nyugodt teheni / Ballagnak belőlem az Úr kegyelmének / Friss és térdig füves levegője felé”. Jelzi, hogy a *Határban* a kivándorlás okaként szereplő kegyetlen, nehéz sorsot a formai töredezettség és szemléleti keménység is tükrözi. Az okoz néha gondot, hogy nem elég következetes a szerző: nem, mindig a falu-motívumban rejlő poétikai érték irányítja gondolkodását, a versek megformálódását gyakrabban köti társadalmi-szociológiai háttérhez, s csak ritkábban belső poétikai összefüggésekhez, egymásra épüléshez, a motívumok egymásból következőségéhez.

Igazi archimedeszi pontként kezeli a *Falu* című verset, s összekapcsolja *A város peremén*, a *Téli éjszaka* és az *Elégia* gondolatmenetével, igazolja, hogy a folklór szempontjából is együvé tartozó alkotásokról van szó, a *Téli éjszaka* akusztikus és képi egységéből éppen másságával kitűnő rész nem más, mint a *Falu* szerkezeti előképe, e művekben a közös konzekvens szerkesztői elv a hic et nunc rögzítése. Úgy gondolom, a költői jelenlet versbe emelése nemcsak az önmeghatározás szándékát húzza alá, de sajátos poétikai eszköze az ódának, az elégianak és a kettőt gyakran egymásba csúszató elégico-ódának is. A „merengő szemlélődés” Horváth Béla szerint a költő faluszemléletét értelmezi, én ezt a *tűnődés* állapotának neveztem – példa rá a *Ritkás erdő alatt* is –, mely elvezet az eszméléshez, az eszmélethez, s ez egy sajátosan József Attila-i magatartásformát is jelent egyúttal. A „szó”, a „megnevezés” és a hallgatás viszonya sem csak a névvarázs kérdésével függhet össze, hiszen a csöndnek és a költői hallgatásnak is van sajátos funkciója, jellegzetesen huszadik századi poétikája Ady műveitől Pilinszky verseiig ívelőn!

A korábbi „kisajátítások” következtében ma még talán szokatlannak tűnik József Attila „népi korszakáról” beszélni, a *József Attila és a népi írók* című fejezet azonban meggyőző bennünket ennek természetességéről, s nem új már társadalomképének szociáldemokrata jellegéről beszélni sem. Horváth szerint a *Magyar mű és labanc szemle* a költő „folklóresztétikai nézetrendszerét” sejteti, felhívja a figyelmet arra is, hogyan különül el Fábrián Dániel és költőnk gondolkodása, áttekinti a szerző a népi-urbánus vitát, a folklórra és a költőre vonatkozó hatását, konzekvenciáit, a *Szép Szó* és a népiek viszonyát; mindezt úgy, hogy nem elfogult sem költőnk, sem a népiek mellett. Meglepő, hogy míg verselemzéseiben gyakran fordul a társadalmi-szociológiai háttér felé, addig a népiekkel kapcsolatban nem hivatkozik szociológusokra, még Némedi Dénesre is csak egyszer. Segítségül hívja viszont a történész Lackó Miklóst s az irodalomszociológus Löwenthalt. „Ha irodalmunk nem, hát költészetünk volt a nyelvemlékek előtti és alatti korban is” – írta a költő, s a szerző ezt – Leo Löwenthalt követve – azzal igazolja, hogy a hivatásos művészet kialakulását nemcsak a vallás és a művészet szinkronitása előzi meg, de az a szakasz is, amelyben a művész még a közösség tagja. Úgy vélem, József Attila itt latensen a hamani elméletet látszik igazolni, mely szerint „a költészet az emberiség anyanyelve”.

Horváth Béla könyve befejezéseként egy összegzést is megfogalmaz, ez azonban csak látszólagos szintézis, tud még itt is újat mondani: bizonyítja, hogy a szakrális és folklórmotívumok elsősorban a délföldi élményekhez köthetők, a *Tiszazugot* a *Holt vidék*, a *Falu*, a *Téli éjszaka* világképi előzményeként vizsgálja, felhívja a figyelmet Hermann Antal és Hornyánszky Gyula szemináriumainak a költő folklorizmusa felőli jelentőségére, megfogalmazza, hogy a József Attila-i folklorizmusnak többszörös fedezete is volt, közülük csak egy, hogy a költő a népdalban és népballadában a modern líra áttételességére és szürrealisztikus asszociációira lel rá.

N. Horváth Béla könyve új szempontokat adott a József Attila-kutatáshoz, gazdagította nemcsak a szakirodalmat, de eddigi ismereteinket is, számos, már eddig is elemzett műről is új összefüggéseket tárt föl, s előtérbe helyezett olyan műveket, melyeket éppen a választott módszer eredményeként „fedezett fel”. Sikertült igazolnia, hogy a folklorizmus nem pusztán poétikai elv és művészeti módszer, hanem része egy sajátos költői magatartásformának, s úgy tűnik, vizsgálata a korszak más költői életműveire is érvényesíthető. (*Babits Kiadó, 1992.*)

Szigeti Lajos Sándor

